

**СТАНИСЛАВ ЛЕМ
ЗА РОМАНА НА А. И Б.
СТРУГАЦКИ „ПИКНИК КРАЙ
ПЪТЯ“**

Превод от английски: Тодор Стоянов, Иван Попов, —

chitanka.info

Съществуват обекти, които не могат да бъдат изчерпателно описани или обяснени. При теолозите такъв обект е Бог. Как може да се даде изчерпателно определение на нещо, което по дефиниция е неизчерпаемо; как, щом самото определение представлява нещо крайно, може да се опише Същество, притежаващо безкраен брой качества? В този случай са били използвани различни стратегии: умножаване на основните понятия — което въпреки всичко не създава точна картина; сравнения — но те неизбежно редуцират божествените атрибути до нивото на прекалено конкретни категории; или един спираловиден подход към обекта, който заменя изчерпателното определение с някаква апроксимация — и който поради тази причина е също неадекватен^[1]. Като оптимална за теологията се е доказала стратегията за поддържане на тайнствеността на Бог. За да се опази една тайна обаче, всъщност трябва да се пази мълчание; но една мълчалива теология престава да бъде теология. Следователно стратегията се превръща (в по-късните — напр. християнската — версии) в такава, която работи с очевидни противоречия. На всезнаещия Бог му е било известно, че от човека, какъвто го е направил Той, ще произлезе грехопадението. Бог обаче го е създал свободен. Ако Господ предварително е знаел, че човек неминуемо ще съгреша, то човекът не е бил свободен — и въпреки всичко теолозите твърдят, че той е бил такъв. По този начин догматично наложените противоречия създават самата тайна, пред която разумът трябва да замълчи.

Една неизчерпаема теми във фантастичната литература е разумното, но не човешко същество. Как може един човешки автор да опише същество, което определено е надарено с разум, но в същото време, с еднакво категорична увереност, не е човек? Само простото твърдение за разумността му няма да е достатъчно, тъй като жанрът изисква да се работи с факти. Тук фантастите също прибегват до различни стратегии. Единствената, която се оказва печеливша в теологията — а именно, запазването на тайната — не може да бъде приложена точно по същия начин; в края на краищата пришълците не са божества, а материални същества като нас. Авторът, който ги описва с помощта на разнообразни очевидни противоречия, по този начин изисква от читателя да повярва в нещо абсурдно; от друга страна авторът, в края на краищата, не е всемогъщ да установява произволни

догми. Съгласно най-простата достъпна стратегия разумните същества се различават едни от други в телесно отношение, и техните особености произтичат само от тези разлики. В мисловно отношение те са идентични или сходни с човешките същества, защото Разумът може да съществува само в една-единствена форма. Х. Дж. Уелс даде живот на тази гледна точка преди около сто години във „Войната на световите“. Неговите марсианци притежават ужасяваща външност, каквато обаче един ден ще притежава и човек. Тялото им е атрофирало до такава степен, че е останала почти само глава, и съгласно допускането на Уелс, у човека на бъдещето вътрешните органи също ще атрофират, а черепът ще нарасне. Романът не казва нищо за марсианската култура, сякаш тя също е изсъхнала и от нея не е останало нищо освен техническо майсторство и мощ, служеща за космическо оправдание на всичко. По този начин бъдещето при Уелс опростява и физиологията, и културата. Уелсовите марсианци не се интересуват от нищо у човека, освен от кръвта му; също като вампирите, те се хранят с нея. Технологическите постижения на марсианците действително предизвикват възхищение у нас, но убогостта на културата им представлява най-голямата слабост на фикцията. Нека оставим настрана отвращението, което будят у нас нашествениците — това винаги може да се припише на физическото им обкръжение. И освен това, не е ли поведението на марсианците несъзнателна карикатура на един краен рационализъм?

Несъмнено нашествието на уелсовите марсианци е оправдано с положението им на обитатели на една умираща планета, превръщаща се в пустиня; оттам плодородната Земя се мерзелее като жизнено пространство (*lebensraum*), което трябва да бъде покорено. Това, което се оказва изключителен случай в рамките на Слънчевата система, въпреки всичко по един абсолютно безотговорен начин се полага като модел на целия научно-фантастичен жанр. Наистина, последователите на Уелс механично имитират грешките на майстора. Последвалият го поток от научна фантастика се зацикля върху чудовищната външност на звездните нашественици, загърбвайки напълно рационалната обосновка, с която я обяснява Уелс. Освен това по-късните автори, желаещи на всяка цена да надминат основателя на жанра в създаването на извънземни ужасии, преминават всички граници на правдоподобие. Надарявайки пришълците си с още по-голяма мощ,

те изпълват цялата вселена с цивилизации, чийто стремеж към експанзия е абсолютно ирационален. Колкото е по-голяма мощта, приписана на пришълците, толкова по-ирационално е нашествието им на земята. На тази фаза научната фантастика се превръща във фантазия от самозванство и параноични видения, претендирайки, че космическите сили си точат зъбите за човешка плът, сякаш Земята и нейните съкровища са от неоченима важност не само за обитателите на една малка пустинна планета като Марс, но и за всяка мислима цивилизация в галактиката. И още, предположението, че някоя могъща сила с армии от звездолети на свое разположение би се хвърлила в люта битка за завладяване на имуществото ни е толкова наивна, колкото и допускането, че някоя от земните свръхсили ще мобилизира армиите си, за да превземе някоя бакалия. Разходите по всяка инвазия трябва да са по-ниски от стойността на плячката. И така, плановите за нашествие не може да са мотивирани от интерес към материална изгода. Вместо това пришълците атакуват земята само защото това им доставя удоволствие; те разрушават, защото искат да разрушават; те поробват човечеството, защото ги забавлява упражняването на тиранично господство. По този начин научната фантастика заменя уелсовия междупланетен дарвинизъм със садизъм, който се превръща в космическа константа при междучивилизационните контакти. Задачата на научната фантастика за формулиране на хипотези се заменя от тази на проекцията, в смисъла, в който тази дума се използва в психоанализа: авторите проектират върху вселената собствените си страхове и болезнени заблуди. По този начин те изграждат един параноичен космос, в който всичко живо си е поставило за цел да завладее Земята — космос-капан, заложен на човечеството, космос, чиято еволюция деградира до едно въплъщение на принципа „Цивилизация за цивилизацията е вълк“ (сравнете *homo homini lupus est*).

Този космос „свърталище на разбойници“ по-късно претърпява многократни трансформации. Повсеместното му недружелюбие механически се трансформира в дружелюбие. Пришълците нападат, но само за да ни лишат от свободна воля и да съхранят човечеството, като го пъхнат в нещо като резерват (този мотив става особено популярен по време на Студената война); или те не ни атакуват веднага, а се

колебаят и така позволяват на човечеството да се обедини; пред междузвездната заплаха солидарността побеждава.

По-нататъшните пермутации на сценария за нашествие произлизат от вече изброените, но все пак нито една от тези изобретени вариации не издържа на сериозен анализ. Те са неспособни да отговорят на някои най-елементарни въпроси, които романът на Уелс — макар и по един свой начин — непрекъснато поставя. Това са, първо, въпросът за мотива за междузвездното пътешествие — нещо, което не може да бъде обяснено в термините на „ами така им се искало“ или на играта на стражари и апаша; второ, въпросът за главната ориентация на културите на високо ниво на материално развитие; трето, въпросът как са устроени системите, постигнали високо ниво на астротехническа мощ; и тъй нататък. Но най-силният и ефектен от тези въпроси е следният: защо реалните земни култури показват такова огромно богатство и истинско разнообразие, докато буквално всички космически култури в научната фантастика са белязани от депресиращо безличие, граничецо с монотонност?

На тези въпроси научната фантастика няма да отговори, докато рефлексията върху съдбата на разума в космоса се заменя със сензационните стереотипи на междупланетното приключение. По този начин линията на развитие на научната фантастика — а това засяга темата на дискусията ни — се превръща в антитеза на линията на науката. По времето, когато учените започнаха сериозно да обсъждат въпроса как една цивилизация може да комуникира с останалите във вселената и формулираха хипотезата, че Разумът приема най-различни форми и че не всички възможни прояви на интелект трябва да притежават хуманоидна форма, фантазията [жанрът „фентъзи“?] вече беше заела противоположния полюс на това мислене, изхвърляйки и последните остатъци от реалистични концепции и заменяйки ги с неприкрити заемки от приказките. В желанието си да надарят пришълците с още по-голяма мощ, авторите вече им приписваха възможностите на Протей: едно такова същество може, стига само да пожелае, да се преобрази в дърво, в част от ракета, дори в човешко същество. Може също и да установява контрол върху човешкото тяло и да управлява човешкия разум, вдъхвайки по този начин нов живот на една тема от старите митове: обладаването от зли духове. Тази фантазия набързо унищожават межкултурните бариери, като

приписва на пришълците някакъв вид телепатично всемогъщество, или пък, от друга страна, гради космическите взаимоотношения между планетите върху примитивни, опростенчески модели със земен произход (онези например, предложени от колониализма, от подвизите на конкистадорите или от правилата, на които се подчинява зараждането на империалистически коалиции). По този начин тя (фантазията) пренебрегва всички възможни възражения и от социологичен, и от физичен характер — възражения, обусловени от огромните пространствено-времеви разстояния в космоса. Тя премахва тази пречка веднъж и завинаги, дарявайки звездоплавателите с възможността да се движат са каквато си искат скорост. Накратко, докато със скромните усилия на Уелс марсианците — съгласно научните данни от онова време — бяха в съгласие с реалния космос, днес научната фантастика предпочита да поставя съществата си в един тотално (т.е. в астрономическо, физическо, социологическо и, накрая, психологическо отношение) фалшифициран космос. Тя практикува една безжалостна експлоатация, като в търсенето на вдъхновение се рови в учебниците по история и в системата на Линей, за да надари с разум гуцери, хищни риби, гигантски крабове, насекоми и тъй нататък. Когато дори това се изтърка и дойде до гуша на всички, темата, която научната фантастика бе захвърлила в кошчето за боклук, в един тератологичен екстремизъм беше подета от третокачествените филми на ужаса, напълно лишени от каквото и да било разумно съдържание.

Американските писатели отричат валидността на подобна диагноза и намират съюзници в купувачите на книги, които са привикнали към всички онези лесно смилаеми, сензационалистични литературни сурогати, претендиращи да бъдат научна фантазия. Но въпреки всичко приказната природа на това „фентъзи“ е очевидна. Никой не си задава въпроса защо драконите в приказките са толкова пакостни и кръвожадни, или защо вещиците в тях предпочитат да хапват дечица вместо пилета. Това са простите аксиоми на приказките, чийто свят е фундаментално пристрастен: злото се появява в тях, за да може да бъде победено от доброто. Следователно е ясно, че това зло трябва да бъде могъщо; в противен случай крайната победа на доброто би изглеждала прекалено лесно спечелена [нагласена и изкуствена]. Светът на научната фантастика, обратно, трябва да бъде

безпристрастен; той не трябва да измътва злото само за да позволи на обединените междупланетни сили на доброто да го надвият. Нито пък трябва да бъде един пристрастен свят със знак минус, анти-приказен свят, в който красивото, приятелско и морално възвишено добро се отхранва, за да донесе възможно най-голямо удоволствие на въплътеното зло, което го консумира с наслада. (Между другото, такъв свят е измислен от маркиз дьо Сад, който трудно може да бъде причислен към авторите на научна фантастика.) Светът на научната фантастика е длъжен да бъде (да го заявим съвсем ясно) един реален свят, тоест такъв, в който никой не е привилегирован още от началото, в който ничия съдба не е предопределена, било в полза на доброто или на злото. След като хората не са ангели, не е необходимо на пришълците да се приписват ангелски черти; след като хората, макар и да изстребват мухите, не ги гонят чак до края на земята, по подобен начин и пришълците, дори и да гледат на нас като на мухи, няма да си зарежат всичката работа и да тръгнат през девет мъглявини в десета специално да търсят хора за трепане.

Един автор, който описва форма на живот или вид разум, различни от земните разновидности, се намира в по-благоприятна ситуация от онзи, който рисува картината на космическа инвазия на Земята. Първият може — както например постъпих аз в „Соларис“ — да се ограничи с описанието на феномени, неограничено различни от всичко, което хората познават. Вторият, опиращ се на „интервенционистката“ предпоставка, приема, че пришълците са дошли на земята и следователно все нещо трябва да е продиктувало тяхното астрономическо предприятие в буквалния смисъл на думата. Какъв би могъл да бъде техният мотив? Ако не е импулс за война или кражба, той би могъл да бъде или желание за нови знания, или просто за игра (дошли са да се позабавляват малко с нас...). Както виждаме, не съществуват чак толкова много алтернативи. Така че най-добрата стратегия да се справим с тази тема е през цялото време да запазваме тайнствеността на пришълците. Бих искал дебело да подчертая, че тази стратегия не се основава нито изцяло, нито предимно, на естетически критерии; иначе казано, повествованието не трябва да съхранява тайнствеността на пришълците само за да поставя загадки пред читателите и да ги държи омагьосани от великото Неизвестно. Стратегията, разбира се, е склонна да се съобразява с

фундаменталните насоки на теорията на конфликтите. Така например от бъдещите стратегии във военните академии се изисква да приписват на врага най-заплашителните намерения от тяхна гледна точка. По отношение на космическите пришълци общият замисъл на един такъв диктат ще бъде по-скоро когнитивен, отколкото военен. Така че изпълнените с абсолютно враждебни намерения нашественици не представляват най-лошия от всички възможни случаи. В този случай поне вражеската цел е ясно очертана. Много по-лоша е ситуацията, когато по никакъв начин не можем да проумеем особеностите на тяхното странно поведение, когато не сме в състояние да си обясним постъпките им.

Стратегията на запазване на тайнствеността, ако искаме да бъде оптимална, се нуждае от точно конкретизиране. Тук не може да се работи по начина, по който теологията се справя със своя предмет, като работи с противоречия. Писателят не може да приписва взаимноизключващи се цели на пришълците — например, те не могат да са изпълнени с жажда да завоюват и в същото време да не завоюват. Все пак той може да предизвика появата на такова противоречие — например пришълците могат искрено да вярват, че ни помагат, макар ние да усещаме, че техните действия са гибелни за нас — и тук навлизаме в царството на онова, което ни се обещава от една драматургична перспектива: недоразуменията, произтичащи от драстичното несъответствие между цивилизациите. В научната фантастика могат и да се открият опити в това направление, но те не са доведени докрай: недоразуменията между цивилизациите винаги остават извънредно примитивни детинщини, които не заслужават сериозно разглеждане. Авторът трябва да инвестира определено интелектуално усилие в конструирането на *quid pro quo*, което обърква срещата на две коренно различни култури. Колкото повече фактори от всякакви области допринасят за подобно неразбирателство, толкова по-добре. Не трябва да се забравя, че една такава среща не е дуел между двама герои, а много сложно взаимодействие, в което участват колективни социални организации, организации, които коренно се различават една от друга и за всяка от които структурата, смисълът и целта на другата са й чужди.

Подавляващото мнозинство от научно-фантастични текстове може да служи за пример как не трябва да се разработва темата за

нашествието. И затова ни е толкова приятно да се натъкнем на творба, която, изобщо казано, знае как да се справи с проблема. В „Пикник край пътя“ братя Стругацки са използвали тактиката на запазване на тайнствеността; всъщност, тъй като те надхвърлят канона, установен от Уелс, те също така надхвърлят и традициите на научната фантастика.

„Пикник край пътя“ се обляга на две идеи. Първата ние вече обозначихме като стратегия за запазване тайнствеността на пришълците. Не се знае как изглеждат те; не се знае защо са дошли в нашия свят и какви са намеренията им по отношение на човечеството. Нито пък се знае дали е абсолютно сигурно, че те изобщо са кацали на земята, и ако да, то дали вече не са излетели... Втората идея — и именно тя превръща „Пикник край пътя“ в аномалия за научната фантастика — се отнася до реакцията на човечеството спрямо приземяването на пришълците. Защото нещо наистина се е приземило — или, да го кажем по-предпазливо, нещо е паднало от небето. Жителите на Хармънт са разбрали това по един достатъчно трагичен начин. В някои райони на града хората ослепяват; в други стават жертва на мистериозни болести, описани най-общо като чума; обезлюдената област на града се превръща в Зона, чиито свойства, още по-заплашителни поради пълната си необяснимост за хората, рязко я отделят от външния свят. Действителното кацане обаче не се е превърнало в голяма природна катастрофа: то нито е разрушило сградите, нито пък е изпотрошило прозорците в цялата околност. Книгата е доста пестелива по въпроса какво се е случило през първата фаза от възникването на Зоната. Все пак ние научаваме достатъчно, за да разберем, че няма да успеем да вкараме събитията и последствията от тях в никакви рамки от вече съществуващи класификационни схеми. Хората, избягали презглава от Хармънт и преместили се другаде, стават център на необясними събития, на екстремни отклонения от статистическите норми (деветдесет процента от клиентите на някакъв бръснар, напуснал Хармънт, загиват в течение на първата година, макар и поради „обичайни“ причини — нападения на престъпници, пътнотранспортни произшествия — и навсякъде, където се струпват емигранти от Зоната, честотата на природните катастрофи нараства пропорционално, както д-р Пилман съобщава на Нънан).

По този начин ние имаме пред себе си непонятно нарушаване на причинните връзки. Ефектът от повествованието е поразителен. Той няма нищо общо с фантазмагориите под форма на „посещение“, защото не се случва нищо свръхестествено; и въпреки това ние се сблъскваме с мистерия, която е „много по-страшно нещо, отколкото цели стада от привидения“ (както казва д-р Пилман^[2]). Ако някой реши да търси хипотеза, която да обясни тези ефекти, възможно е и да намери. (Нека приемем, че случилото се е причинено от локални смущения на определени физични константи, отговорни за нормалните криви на вероятност в типичните статистически уравнения: това е най-простото обяснение, макар че, разбира се, само показва посоката, в която трябва да се направят още маса изследвания, а не в смисъл, че е решение на задачата.) Оказва се обаче, че дори да бъде открит някакъв физически процес, чрез който механизмът на необичайните събития може да бъде обяснен рационално, това не ни приближава дори на косъм до сърцевината на проблема — а именно, до природата на пришълците. Така оптималната стратегия се заключава в представяне на индивидуалните действия на пришълците като загадка, чието разрешение или изобщо не хвърля никаква светлина върху природата на пришълците, или прави тази природа да изглежда още по-непонятна. Това не е, както може би изглежда на пръв поглед, нещо скалъпено, подобно на инвенциите ad hoc от някой фентъзи-роман, тъй като нашето знание за света се придобива тъкмо по този начин; откриването на някои от неговите закони и особености не намалява броя на задачите, останали нерешени; напротив, като правим тези открития, ние почваме да съзнаваме, че съществуват още мистерии и дилеми, за чието съществуване дотогава дори не сме си представяли. Така че очевидно процесът на научно познание може да измъкне от съкровищницата си дори още по-„фантастични“ чудеса в сравнение с детинския репертоар на приказката.

В „Пикник край пътя“ нещата не се развиват както във „Война на световите“. Уелсовата история за марсианското нашествие ни въвлича в едно кошмарно, монументално рухване на човешкия свят, в драматично преувеличен колапс на цивилизационния ред под видимо нанесените удари. Там противникът е разпознат, методите му са известни, известни са дори крайните му цели (трудно би било да не ги отгатнем!). Всичко това няма нищо общо с „Пикник край пътя“.

Посещение навярно е имало; сигурно е, че то е оставило след себе си незаличими следи под формата на „Зони“; Земята е неспособна да се пребори с последиците. И в същото време малкият свят на човечеството продължава да си живее както и преди. Зловещите чудеса, изсипали се на шест места върху планетата подобно на космически дъжд, се превръщат във фокус на най-разнообразни — както легални, така и нелегални — човешки дейности, въртящи се около всички възможни източници на печалба, без значение колко опасни са те. Братя Стругацки реализират стратегията за съхраняване на тайната чрез една изключително подмолна тактика [— чрез добре разхвърляни микроскопични ориентири за събитията]. Само от откъслечни слухове ние научаваме, че върху „магнитните капани“, открити в Зоната, се провеждат експерименти, и че някъде в други институти за изследване на извънземните култури са заети с изясняване на природата на посещението. За това какво мислят за Зоните правителствата, как тяхната поява е повлияла на световната политика, ние не откриваме нищо. За сметка на това ставаме свидетели в най-дребни подробности на няколко епизода от живота на един „сталкер“, контрабандист от нова порода, който по цели нощи изнася предмети от Зоните, тъй като съществува търсене за тях. С разпокъсани фрази повествованието ни казва как Зоната е била обградена, също като чуждо тяло, враснало се в човешкия организъм, само че в този случай тя е обградена от тъканта на групи с противоположни интереси: едни, свързани с официалните опекуни на Зоната (т.е. ООН), но също така полицията, контрабандистите, учените и — нека не ги забравяме — дейците на развлекателната индустрия. Това обграждане на Зоната с обръч от трескава дейност е обрисувано със забележителен социологически усет. Обрисовката определено е едностранчива, но авторите са имали основателна причина да се съсредоточат върху онези фигури, чиято дейност, по един маркиран, но също така и естествен начин, осуетява типичните за научната фантастика схеми. Усещането за очарование и потиснатост, които „сцените от живота на търсача на съкровища“ (или „сталкера“), същината на историята, пораждат у читателя, са продукт на преднамерено ограниченото зрително поле. Научната и паранаучна литература, избуяла около Посещението, несъмнено трябва да е била територия на ожесточени спорове. Освен това Посещението неизбежно

трябва да е причинило формирането на нови становища и направления на мисълта; най-вероятно нито религията, нито изкуството са останали незасегнати от него; и все пак нашата перспектива върху целия катаклизъм е по неволя ограничена само до откъсите от живота на един нещастен човек, който в драмата на две сблъскващи се цивилизации играе точно ролята на човешка мравка. Въпреки това не би било лоша идея да се запознаем с някои по-широки аспекти на събитието. Всеки ще се съгласи с думите на доктор Пилман, че Посещението представлява решаващ поврат в историята на човечеството. Досега в историята ни е имало много решаващи моменти, макар и причинени съвсем не от космически нашествия, и всеки от тях е бил белязан с усилване на крайностите в човешкото поведение. Всеки от тези решаващи моменти има своите гиганти и бъдещи съжаление жертви. Колкото е по-голямо едно историческо събитие, толкова по-подчертан е разрывът между великото и незначителното, между възвишеното и нищожното в човешките съдби. Славните битки в моретата, в които някога са се решавали съдбините на цели империи, отдалеч притежават красотата на батални картини, но погледнати отблизо, предизвикват невероятна погнуса. Трябва само да си спомним, че прикованите към пейките гребци са изгаряли до смърт под гръцкия огън без да издават звук, защото преди битката са били принуждавани да затъкват устите си със специални запушалки, за да не издават звуци. (Адските им писъци едва ли биха имали положителен ефект върху духа на войниците!) Възприятията от една такава битка биха се различавали радикално в зависимост от това дали идват от високото място на командирите с техните имперски амбиции, или от тълпата на нещастните главорези, изправени пред борба на живот и смърт — а тази тяхна битка на живот и смърт е била неотделима част от процеса на историческа промяна. Би могло да се твърди, че дори такова полезно откритие като рентгеновите лъчи си има своята ужасяваща страна, тъй като откривателите им, които не са били наясно със свойствата на тези лъчи, поради въздействието им се налага да претърпят ампутация на крайниците. По подобен начин един страничен продукт на индустриализацията на земята е левкемията, от която днес бавно умират деца. (Ние знаем, че това трябва да е вярно, макар че причинно-следствената връзка не може да се демонстрира нагледно.) Би трябвало да добавя, че ужасната съдба на сталкерите в

„Пикник край пътя“ не представлява никакво извънредно отклонение, причинено от кацането на пришълците, а е точно правилото на съдбоносните моменти в историята — правило, което ясно посочва постоянната и неизбежна връзка между „живописното“ величие и ужасяващата мъка.

Така братя Стругацки демонстрират, че те са реалисти на фантастичното, доколкото реализмът във фантазията означава уважение към логическата стройност, честност при извличането на всички заключения изцяло от приетите допускания. Дори неограничената от нищо развлекателна индустрия, обкръжила отвсякъде Зоната, си има своето правдоподобие — в действителност, бих казал, необходимост. По този начин действащите в повествованието принципи на човешко поведение са същите, каквито са били винаги; авторите просто са насочили вниманието си към, тъй да се каже, „утайката“ на космическите сблъсъци, и разказаните събития приемат конкретната форма на чудо, въведено в едно консуматорско общество. Това не е — както понякога се подразбира от последния термин — общество, което не произвежда нищо освен блага, непосредствено привличащи консуматорите. Напротив, това е общество, което смята, че всичко влиза в рамките на неговите усилия: то превръща в обекти на консумация не само колите, хладилниците и парфюмите, но също и сексът, кръвта и разрушението, своевременно подправяйки всяко от тези неща, за да стане по-апетитно. В средновековието Зоните несъмнено биха предизвикали масови панически бягства и преселения; след време те биха могли да станат център на нови религиозни вярвания, произлезли в отговор на свидетелството за Апокалипсиса и подхранващи почва за пророчества и откровения. В нашия свят обаче Зоните постепенно биват опитомявани, тъй като онова, което човек не може нито да разбере, нито да игнорира, поне може да консумира на парче. Съответно Зоните, вместо да се превърнат в обект на есхатологично мислене, стават туристически обекти. [Това може да се обясни в контекста на страстта към феномени, допреди смятани единствено за отвратителни, но днес налагащи популярността на една естетика, която на мястото на красивото поставя отблъскващото.] Това е духът на времето, на който в историята на Стругацки е подвластно всичко, проявяващо иначе пълната си независимост от човека. Общо взето, „Пикник край пътя“

показва, че Посещението е минало без следа у деветдесет и девет процента от човечеството, и тъкмо в това отношение Стругацки се изправят срещу цялата традиция в научната фантастика. Тяхната опозиция не е банална. Доктор Пилман, който има навика да се изразява с физична терминология, нарича човечеството „стационарна система“; преведено на езика на историците, това означава, че контактът с пришълците, ако не се превърне в глобална катастрофа, не може с един замах да промени курса на човешката история, тъй като човечеството не е способно да изскочи изведнъж от собствената си история и — принудено от космическото нашествие — да встъпи в някаква съвсем различна история. Това предположение — по мое мнение, напълно вярно — е нещо, което научната фантастика досега е пренебрегвала заради жаждата си към сензационното. В пълен контраст с това в „Пикник край пътя“ Посещението не е замислено като нещо странно заради самата странност; вместо това то установява началните условия за един мислен експеримент в областта на „експерименталната философия на историята“ — и именно това предопределя ценността на тази книга.

В книгата има само един пункт, по който съм склонен да споря — пункт, отнасящ се не към човешките неща (те са представени безукорно), а към действителната природа на пришълците. Аз бих започнал дискусията с четири предположения. Първо, в книгата са ни предоставени данни, но не непременно мнения за тези данни, дори когато личностите, изказващи тези мнения, са лауреати на Нобелова награда. Това означава, че ние смятаме, че имаме също толкова силни основания да постулираме теории за пришълците, колкото и героите на книгата. Второ, на никакво въображаемо ниво на науката не може да има стопроцентово безпогрешни действия. Такава непогрешимост би изисквала притежаване на пълна и изчерпателна информация за всичко, което би могло да се случи в процеса на реализация на плановете; вселената обаче е място, в което събирането на изчерпателна информация за каквото и да било никога не е възможно. Съгласно третото от моите предположения, принципът на свобода от противоречия в мисленето важи за нас в същата степен, както и за останалите същества от космоса. Това означава, че едно от двете неща трябва да е вярно: ако на „пришълците“ е било известно за наличието на хора на Земята, то не може в същото време това да не им е било

известно; ако те изобщо са си изградили някаква представа за човешките същества, то не може в същото време да нямат никаква представа; и така нататък. И накрая, при обяснението на непознати явления винаги трябва да се предпочитат най-простите обяснения, съгласно принципа на бръснача на Окам. Например, ако живеем в съседство с някой знаменит фокусник и в продължение на няколко дни не сме чули от жилището му да излиза нито звук, ние можем да си обясним това по много начини: съседът може да се е разтворил във въздуха, или да се е превърнал в кламер, или да е излетял на небето през прозореца. Ние обаче сме склонни да приемем най-баналното обяснение — че той просто е излязъл от къщи, без да забележим. И само ако тази хипотеза се окаже погрешна, ние ще бъдем принудени да търсим друга, не чак толкова банална.

Това са становищата, от позицията на които ще разгледаме сблъсъка с пришълците^[3]. По отношение на Посещението трябва да правим разлика между онова, което пришълците оставят в Зоната, и начина, по който го оставят. По мнението на доктор Пилман, който изразява гледището на повечето специалисти, пропастта между цивилизациите се оказва прекалено голяма, за да могат човешките същества да я преодолеят сами; другата страна пък не успява да им помогне. Това, което са оставили след себе си пришълците, човешките същества могат да тълкуват само като фрагменти от някаква странна, непонятно функционираща технология. Що се отнася до начина, по който пришълците оставят на човечеството тъй наречените обекти, хипотезата на доктор Пилман — която е централна за повествованието, тъй като още заглавието на книгата я подсказва — ни го представя под формата на иносказание. Човечеството се оказва в положението на животни, които след като използват от убежищата си и се приближават до покрайнината на пътя, където са били отседнали непонятните същества, почват да се ровят сред остатъците от бивака. Тази аналогия изразява честното признание на Пилман, макар че в разговора си с Нънан той изброява и други текущи хипотези за кацането на пришълците. Доктор Пилман не е кой да е; той е получил Нобелова награда за откриването на „радианта на Пилман“. В същото време той е и мизантроп — нещо доста често сред изтъкнатите учени. Такива хора много силно усещат двусмислеността на ролята си в обществото. За едно цивилизовано общество, напреднало

благодарение на плодовете на мисълта им, те са незаменими, и въпреки това то се отнася към тях твърде неделикатно. Политическите власти експроприират откритията им, но общественото мнение въпреки това държи изследователите отговорни за последиците от тази експроприация. Осъзнаването на тази ситуация не предразполага към добродушие. Вместо това то предизвиква или бунт, или цинизъм, но който намира бунта за безсмислен, а цинизма за отвратителен, се опитва да се държи като стоик. Такъв човек се научава да избира по-малкото зло, и когато някой се опита да го притисне с въпроси, той отговаря уклончиво или със сарказъм. Точно такава е позата на д-р Пилман, една предимно защитна позиция, която той е възприел в интервюто, с което започва книгата. В разговора си с Нънан Пилман определено не е така преднамерено лаконичен, както с журналистите. Тъй като разговаря насаме с човек, когото познава — и освен това е леко пийнал — той е склонен към прямота. Това, че Пилман, както е психологически обрисуван чрез съжденията си за Посещението, също така не е безпристрастен, е друг въпрос. Сравнението с останките от пикника, от което се възползва, може би отразява едно към едно ситуацията на човешките същества по отношение на предметите, открити в Зоната, но по отношение на пришълците то е твърде снизходително. Тъй наречените останки, обекти, опасни за всички живи същества, изобщо не са захвърлени в някое запустяло място. Те са подхвърлени наред град. Факт е, че урбанизираните области не възлизат дори на един процент от земната повърхност. Това е и причината, поради която макар космосът да „замерва“ Земята с метеорити от паметивека, нито веднъж досега метеор не е паднал върху град. Изглежда, сякаш приземяването върху Хармънт не е било прищявка на случая. Би могло да се предположи, че пришълците са кацнали в града, защото така са искали. Те са направили пикника си не край пътя или на някоя пуста поляна, а право върху главите ни. Така събитието се представя пред нас в съвсем друга светлина. В края на краищата едно е да приседнеш на пикник до някой мравуняк, а съвсем друго — да излееш бензин от колата върху мравуняка, след което да драснеш клечката. Пикникът край пътя от умилителната аналогия на Пилман предполага пълно безразличие към съдбата на хората-мравки. От друга страна, картината на обмислено разрушение предполага една висока степен на зла умисъл, тъй като някой си е направил труда да се

вдигне дявол знае откъде и да бие сума път, за да разруши мравуняка. Безразличието и злата умисъл не са едно и също, и в това отношение е цяло нещастие, че книгата мълчи по въпроса дали поне още едно от кацанията на пришълците не е станало в границите на друго селище.

Както виждаме, това влияе върху един първостепенен въпрос, който е от критично значение за изясняване на отношението на пришълците към човешкия род, и следователно въпрос, за който всички персонажи от книгата трябва да си дават сметка. Едно приземяване в чертите на град може да бъде рожба на изключителен случай, но две такива кацания несъмнено не могат да бъдат дело на случая. Така ние неизбежно стигаме до следното разсъждение: ако пришълците са се приземили и върху някой друг град освен Хармънт, картината на пикник край пътя очевидно би била невярна. Но след като Пилман си е избрал тази аналогия, ние приемаме, че си имаме работа с изолиран случай. Това е от изключителна важност за по-нататъшните ни разсъждения. Доктор Пилман подробно описва различни хипотези, засягащи природата на Посещението. Той пропуска само една — онази, която владее нашето внимание. Ние ще я въведем, след като съберем (както следва) достатъчно доказателства в нейна полза...

(1) Първо, вниманието ни привличат две характеристики — несвързани една с друга — на почти всички обекти, открити в Зоната. Едната е, че тези обекти са запазили някаква степен на функционалност: те не са пасивни, безжизнени, дезактивирани отпадъци или отломки. Второто е, че те са съизмерими по размер (и тегло) с човешкото тяло. Това може да се заключи от факта, че сам човек може да изнася на гръб обекти от Зоната, без да се налага отначало да ги разглобява. Никой от по-едрите обекти не изисква демонтиране или чупене на парчета — затова и екипировката на сталкерите не включва инструменти. Тези обекти лежат свободно разхвърляни. А сега да предположим, че сме решили да изхвърлим голямо количество индустриални отпадъци от нашата цивилизация (стари коли, промишлено оборудване, метални отпадъци, бракувани машини) тук и там на островите Самоа: туземците в този случай биха попаднали на далеч повече обекти, несъизмерими с телата им, отколкото съизмерими такива. Напротив, ако голям брой странни предмети, разхвърляни на дадено място, са с големина от порядъка на човешкото тяло, една априори вероятна хипотеза би било, че тия неща

са предназначени за онези, които са ги открили. Естествено, може да се спори, че чистата случайност е отговорна за факта, че обектите, открити в Зоната, са сравними с човешките размери. Всичко обаче изглежда другояче, когато от множеството „чисти съвпадения“ започва да се оформя една стройна и логична картина.

(2) После, сред многобройните характеристики на Зоната е особено забележителен фактът, че границите ѝ са строго и рязко очертани. Нито летящите обекти като „парливия пух“, нито други явления от Зоната („пачата на вещицата“, топлинните удари и др.) пресичат някога демаркационната линия между Зоната и околностите ѝ. Някой пак би могъл да твърди, че тази „съзнателност“ на Зоната, която си е очертала строги граници, е резултат от поредното „чисто съвпадение“. Тук обаче априори по-вероятната хипотеза е, че случаят не е такъв, и че Зоната „сама се държи в заграденото“, тъй като съдържа нещо, което, съгласно плановете и намеренията на пришълците, си заслужава подобно затваряне.

(3) По-нататък, компактните обекти са разхвърляни хаотично из Зоната. Вероятно именно това обстоятелство е навело доктор Пилман на идеята за пикника край пътя, след който са останали боклуци. Наистина изглежда, сякаш тези предмети са били безгрижно изхвърлени. Някой обаче може да защитава и гледището, че никой не ги е изхвърлял, а че те сами са се пръснали хаотично, когато контейнерите, в които са били наредени, са се разбили.

(4) Освен това, обектите в Зоната често имат характера на крайно опасни капани или маскирани мини. В сравнение с тях обезвреждането на бомби или мини представлява направо детска игра. Отново не можем да изключим възможността, че те са били безгрижно изхвърлени от пришълците, напълно безразлични към благополучието на хората, или дори другата възможност, че те третират хората по същия начин, както някой убиец, раздаващ отровни сладкиши в детска градина. Възможно е обаче и друго обяснение: че обектите не функционират по начина, по който би трябвало, защото са се повредили по време на приземяването.

(5) И накрая, струва си да отбележим, че сред силите, шетащи в Зоната, са и тези, пораждащи ефекта на „възкръсналите мъртъвци“. Под тяхно влияние човешките трупове се изправят и започват да се движат. Те обаче се считат не за възкръснали мъртъвци, върнати към

нормалното си съществуване, а — ако използваме термините от книгата — за „мулажи“, „чучела“, чиито новообразувани тъкани не са идентични с нормалните човешки тъкани. Да цитираме Пилман: „Можеш например да им отрежеш някоя част и частта ще продължи да живее. Отделно.“ Без всякакви физиологични разтвори, които да я подхранват. (Доктор Пилман твърди, че подобно квази-възкресение нарушавало втория принцип на термодинамиката; това не е непременно вярно заключение, но ние не искаме да влизаме в спор с учения мъж по този пункт, тъй като ще се отклоним твърде много от темата.) „Псевдовъзкресението“ на „зомбитата“, или „мулажите“ — реконструирането им на базата на скелетите — е ефект, много важен за разбирането на природата на Посещението. Тези „възкресения“ изглеждат по-скоро като следствие от целенасочени действия, отколкото като някакъв страничен ефект, и освен това, със сигурност е по-лесно да се възкресят реални, конкретни форми на живот (т.е. земни такива, състоящи се от албумин), отколкото „всемогъщи“ (и хипотетични) форми на живот от космоса. Ние не знаем дали това е вярно, както и не знаем дали действието не е било насочено изключително към самите пришълци (то би могло да бъде някакво „лекарство от аптеката им за първа помощ“). Но какъвто и да е случаят, ефектът на възкресение предполага, че пришълците знаят доста за физиологията на земните форми на живот.

Всичко това съставлява доказателството на нашата хипотеза. Ние твърдим, че Посещение изобщо не е имало. Нашата хипотеза всъщност казва нещо съвсем друго... Космически кораб, пълен с контейнери, съдържащи образци от продуктите на високоразвита цивилизация, е навлязъл в околност на Земята. Това не е бил кораб с жив екипаж, а автоматично пилотирана космическа сонда. Това е най-простото обяснение на факта, че никой не е успял да зърне дори и един пришълец. Всяка друга хипотеза трябва да приеме или че пришълците са невидими за хората, или че те преднамерено се крият от тях. Доближавайки Земята, корабът претърпява авария и се разпада на шест части, които една след друга рухват от орбитите си върху земята. Това на пръв поглед противоречи на казаното за радианта, открит от д-р Пилман и наречен на неговото име; той уж потвърждава, че Някой е стрелял към Земята шест пъти от Денеб (алфа в съзвездията Лебед). Въпреки това между нашата интерпретация и радианта няма

противоречие. В астрономията с термина „радиант“ се обозначава вероятно място на небето, откъдето навлиза даден метеорен поток. Радиантът в астрономията не е тъждествен с мястото, откъдето метеорите в действителност идват. Те могат да се приближават по елиптична или параболична крива; радиантът е допирателната, която земният наблюдател построява върху тази крива, и тя се простира обратно (в посоката, противоположна на метеорния дъжд), докато достигне мястото на небесната сфера, където се намира определен куп звезди. По този начин, когато някой кръщава метеорите съгласно техните радианти, това по никакъв начин не значи, че метеорите наистина произхождат от звездния куп, на който са ги кръстили астрономите. Следователно радиантът на Пилман не ни дава абсолютно никакви улики, що се отнася до това дали приземилите се в Зоните обекти наистина са били изпратени от главната звезда на съзвездието Лебед. Що се отнася до това откъде са пристигнали шестте летящи обекти или сонди, радиантът на Пилман не може да ни каже нищо, макар текстът пряко да създава впечатлението, че може. Това е фалшиво впечатление, породено от недостатъчно прецизния начин на изразяване на д-р Пилман при отговорите му на журналистическите въпроси в началото на книгата. Това, че приземилите се обекти уж са пристигнали директно от Алфа Лебед, е изключено. Изминаването на такова разстояние по абсолютно права линия граничи с астрономична невъзможност, тъй като траекторията на сондата се влияе от безброй смущения (най-вече тези на гравитационните полета). В допълнение, математически може да се покаже, че кривата, която шест изстрела биха образували върху повърхността на сфера (докато сферата се върти, както е случаят със Земята), е неразличима от кривата, получена като проекция на някакъв сегмент от орбиталната траектория върху повърхността на сферата. Радиантът на Пилман не изключва напълно хипотезата за разпаднал се космически кораб, шестте отделни части от който рухват на земята една след друга. След като са известни радиантът на даден метеор и крайната му скорост, може да се пресметне орбиталният път, по който той ни е доближил, защото метеорът, като неодушевен обект, подвластен на законите на небесната механика, не може да си сменя курса когато си иска. От друга страна, от радианта на един космически кораб не може да се заключи нищо за отправната му точка, курса,

скоростта на пътуване и т.н., защото космическият кораб е управляемо тяло и може да извършва маневри, да прави корекции на курса си, да променя скоростта си и тъй нататък. Накратко, от така наречения радиант на Пилман не следва нищо в полза на която и да било от хипотезите за Посещението. Разбира се, ние не можем да знаем със сигурност, че космическият кораб наистина е станал жертва на катастрофа. Но въпреки това нашата хипотеза обяснява всичко случило се, като го прави по възможно най-икономичния начин. Защо да не можем да приемем, че кацането е било несполучливо? Да се предположи, че необичайната природа на обектите, открити в Зоната, демонстрира високото ниво на технически умения на пришълците и с това изключва възможността космическият им кораб да претърпи авария, е логически грешно заключение. Съвършенството на пришълците, като следствие от което никаква вреда не може да бъде причинена на кораба им, не е нито факт, нито рационално защитима хипотеза, а е просто производна от нашата вяра. По наша преценка, съвършенството до точката на неуязвимост е запазено единствено за съществата, с които се занимава теологията; ние можем само да кажем, че непогрешима наука няма. Ние не твърдим, че наистина е станала авария; просто повредата с един замах би обяснила всичко случило се с помощта на една-единствена обща причина.

Освен това фактите, които споменахме по-горе в точка (1) за характеристиките на откритите в Зоната предмети, правят правдоподобно предположението, че някой е изпратил контейнери с технологични образци по посока на Земята. Нашата точка (2) (касаеща „съзнателното самоограничение“ на Зоната) още повече увеличава правдоподобността на (1), в смисъл че изпращачите, в невъзможност да бъдат абсолютно сигурни, че корабът им няма да претърпи катастрофа по време на приземяването, трябва поне да са взели мерки за свеждане до минимум на последствията, което и са направили, монтирайки на борда обезопасяващо устройство, което не позволява на последиците от катастрофата да се разпространят, а ги ограничава почти херметично на някаква малка площ. Естествено, това би трябвало да бъде устройство, предвидено да издържи последиците от катастрофата. По някакъв начин то е оцеляло. Споменатият по-горе като трета точка факт повишава вероятността за случила се катастрофа, защото няма нищо по-естествено от това съдържанието на

контейнерите да се разсипе хаотично вследствие на удар в земята. Дори фактът, цитиран от мен като четвърта точка (т.е. опасностите, които представляват предметите от Зоната) става разбираем като следствие от същата причина. Не само контейнерите са се пръснали при удара, но и по-голямата част от съдържанието им е било разрушено по различни начини. Същото би се получило, ако на някого се наложи да хвърли контейнери с хранителни припаси, лекарства, инсектициди и т.н. на островите Самоа с парашути, които вземат да се окажат дефектни. Те ще паднат на земята и контейнерите ще се разбият, вследствие на което шоколадите ще се смесят с хексахлориди, ръженият хляб ще се напои с лекарство за повръщане и т.н. Възможно е самоанците да заключат, че някой е направил много зловещ опит да ги изтрови, но дори на мястото на самоанците учените не трябва да правят прибързани заключения. Това, което искаме да докажем, е, че намерението на „другите“ не се проявява в гибелния характер на космическите подаръци; работата не е, че те изпитват удоволствие да ни засипват със смъртоносни отломки, а по-скоро, че една нещастна случайност — дефектът в космическия им кораб — превръща тяхната благонамерена пратка в метални отпадъци. (Тук не искаме да се задълбаваме по-нататък в подробно описание на нашата хипотеза, но в общи линии тя би била следната: щом корабът не е оставил следи, той най-вероятно не се и приземявал, а просто е осъществил изстрелване на контейнерите. Освен това контейнерите не е задължително да имат формата на материални съдове; предметите може да са били „пакетирани“ и държани заедно от някакъв вид силово поле, излизането от строя на което в един критичен момент е накарало съдържанието на „пакетите“ да се изсипе като дъжд върху земята.)

Братя Стругацки биха могли да кажат, че хипотезата с „образците“ също е спомената в книгата им. В края на краищата, в разговора си с Нънан д-р Пилман споменава за възможността, че „някакъв по-висш разум е хвърлил при нас, на Земята, контейнери с образци от своята материална култура. Очакват, че ние ще изучим тези образци, ще направим технологичен скок и ще успеем да изпратим в отговор сигнал, който всъщност ще означава реална готовност за контакт“. Тази версия обаче — която, между другото, не допуска възможността пратките да са пристигнали в катастрофално състояние — бива напълно дискредитирана чрез ироничния подтекст на

повествованието. Наистина, как биха могли обекти, по-опасни и от експлозив, изпратени като дарове по неизвестен адресат, да приканят получателите да осъществят контакт? Това би било все едно да изпратим на някого покана за бал, като поставим поканата в писмо-бомба. Така, както е представена в повествованието, тази хипотеза е най-самокомпрометирана от всичките, предвид зловещите черти на Зоната. От друга страна, хипотезата за катастрофа не само обяснява събитията по съвсем естествен начин, но и едновременно реабилитира „Другите“ като Податели, а човешките същества — като Получатели на един данайски дар от звездите. Подателите, далеч от това да бъдат виновни за някакви погрешни действия, дори — както им повелява дългът — са предвидили и най-лошата възможност и са снабдили пратката с обезопасяващо устройство, благодарение на което всички ефекти на Зоната са ограничени на една определена площ. Оттук особеният характер Зоната се обяснява най-просто с предвидливостта на подателите, които, в невъзможност да елиминират възможността за авария, следователно са се погрижили последствията от нея да не излизат извън някакви граници. Хипотезата за авария реабилитира също така и човечеството, особено учената му част, чиято обърканост по отношение на даровете става разбираема, имайки предвид допълнителните трудности, които трябва да се преодолеят, защото учените не знаят кои от свойствата на обектите в Зоната са заложили от конструкторите им и кои са резултат на повреди, получени по време на катастрофата.

Няма да ни отнеме много място да обясним защо авторите мълчаливо са подминали нашата версия за Посещението. Тя не би могла да ги задоволи, защото отнема част от заплашителната и следователно мистериозна атмосфера на творбата. И все пак тяхната грешка се корени тъкмо в това мълчание, с което подминават възможността за катастрофа. За нас подбудите им са напълно ясни. При срещата между цивилизациите и двете страни е трябвало да бъдат дискредитирани. Хората се съгласяват да използват даровете въпреки саморазрушителните последици, защото такава е човешката природа; Подателите доказват убийственото си безразличие към човешкия род, защото същества с висок разум не дават пукнат грош за подвластните им в интелектуално отношение хора. Такава крайна версия на темата за нашествието несъмнено заслужава литературно представяне, още

повече, че тя надминава всичко постигнато досега от научната фантастика в това направление. В този случай обаче повествованието би трябвало да изключва нашата хипотеза за повредените дарове; то би трябвало да я съсипе от самото начало; с други думи, то би трябвало да я дискредитира. От друга страна обаче премълчаването ѝ, макар с намерението да предаде нашата версия на забвение, представлява погрешна авторска тактика.

От казаното дотук възникват заключения от по-общ характер по отношение на оптималната стратегия при работа с темата на нашествието^[4]. За да бъде осъществена стратегията на съхраняване на тайнствеността, трябва да бъдат най-строго изпълнени две изисквания. Първото и най-важно, авторът не трябва да буди подозрението, че определени факти се крият от читателя, факти, добре известни на героите на повествованието (например всички главни герои на „Пикник край пътя“ трябва да знаят дали друга Зона, освен тази в Хармънт, не попада в пределите на някой град.) Читателят трябва да остава убеден, че информацията, която авторът съобщава, е в рамките на възможното пълна. В такъв случай тайната ще бъде държана скрита чрез самото развитие и представяне на описваните събития, които създават, така да се каже, една непроницаема маска, зад която никой не може да види. В противен случай този ефект може да бъде постигнат само с много точно балансиране на фактите. Те не бива нито да сочат прекалено недвусмислено в една посока, нито да ни смайват с хаотичната си разпиляност. Онова, за което те свидетелстват, трябва да остава нерешено, тъй да се каже, на границата между разходящите се алтернативи, без да клони определени към нито една от тях. Тук обаче нашите великолепни автори са провалили собствените си намерения, злепоставяйки пришълците в края на повестта си. Това, че Златното кълбо трябва да изпълнява желанието, е, разбира се, наивно вярване, една от онези популярни легенди, възникнали след Посещението. На авторите е било ясно, че те не могат да измайсторят от това кълбо машина на злото, тъй като това би било преувеличение, променящо замисъла на книгата им: то би трансформирало Зоната от нещо двойнствено, макар и мрачно, в недвусмислен капан за човечеството. И така, те превръщат Златното кълбо в почти неутрален обект и оставят смъртта да дебне не в него, а точно до него, като „прозрачна пустота, спотаила се в сянката на кофата [на екскаватора]“, пустота, която

усуква Артър пред очите на Редрик. Като сравним първата експедиция в Зоната, която Редрик предприема (заедно с Панов) с последната (която отвежда двамата с Артър до Златното кълбо), се вижда, че последното приключение има структурата на „зловеща приказка“. Не е трудно да се забележи сходството с приказно повествование: също като някой доблестен странстващ рицар, търсещ еликсир на живота или вълшебен пръстен, героите трябва да преодолеят опасни и смъртоносни препятствия по пътя към безценното съкровище. Освен това Редрик е наясно, че подстъпът към Златното кълбо е преграден от тайнствена „месомелачка“, която трябва да бъде „заситена“ с принасяне на човешка жертва. Тъкмо затова Редрик оставя Артър пръв да се приближи до кълбото — и всъщност Артър загива пред очите му, и неговата смърт мигновено разкъсва магията на злото, тъй че Редрик на свой ред да може да стигне до Златното кълбо. И в този момент авторите стават от масата и написват думата „край“. Това обаче е едно измъкване, което просто смекчава формата на нещата, без да я променя.

Авторите претендират — а аз съм обсъждал този пункт с тях — че обединяването в Златното кълбо на мотиви от приказното и ужасяващото се случва единствено в ума на читателя и е продукт на случайност и човешка фантазия. Но все пак, както предварително заявихме, не бива да се подреждат прекалено много „съвпадения“, всички сочещи в една и съща посока, тъй като тогава става невероятно, че всички те са рожба на случая. Освен това последната експедиция в Зоната не съдържа присъщите атрибути на научната фантастика. Реалистичната рамка на събитията се трансформира в тази на приказката^[5], защото „съвпаденията“, както вече забелязахме, следват едно след друго в количество като в някакво стереотипно търсене на прокълнатото съкровище, макар че те не би трябвало да са идентични на каквото и да било стереотип. Тайната не се запазва последователно докрай; някъде в далечината зад нея остава да се мерзелее истината, тъй като ние вече несъмнено имаме представа кои са Посетителите: още веднъж, те са чудовища, макар и невидими чудовища.

Авторите се опитват да отвлекат читателя от тази мисъл, която въпреки всичко се налага в съзнанието ни. Например те наблягат, че Златното кълбо, видяно отдалеч, създава впечатлението, че някакъв гигант неволно го е изтърсил от джоба си. Това обаче не е коректна

тактика. Не авторските коментари, а самите събития в обективното си развитие трябва да ни отклоняват от структурно натрапчивото решение. И освен това, силният шок на епилога разваля изключителното впечатление, което прави книгата като цяло. Макс Фриш транспонира мита за Едип върху нашата съвременна реалност в романа „Номо Faber“, където бащата, бидейки в неведение, влиза в кръвосмесителна връзка с дъщеря си, също както Едип прави с майка си. Фриш управлява събитията в романа по такъв начин, че всяко от тях притежава нормално, реалистично правдоподобие, докато събрани заедно, те структурно съответстват на мита за Едип. Разликата между родството на „Номо Faber“ с мита и това на „Пикник край пътя“ с приказката е, че Фриш е имал намерение да постигне такова сходство, докато Стругацки в никакъв случай не са го желали. Това е и причината, поради която твърдя, че те са „провалили собствените си намерения“, защото само разумното подреждане на събитията би могло да защити края на историята от нежелана връзка с основната интрига и следователно с духа на приказката.

Един теолог не би срещнал никакви трудности със запазването на тайната в „Пикник край пътя“, защото той може да използва противоречия. Но тъй като науката не притежава подобно право, за мен не е преувеличение да кажа, че трудностите, пред които е изправен един автор на фантастика, стоящ на страната на науката, са далеч по-големи от тези пред теолога, признаващ съвършенството на Бог...

---

[1] Настоящото есе, под заглавие „Юли 1975“ в оригинала на полски език, е преведено от текста, публикуван като послеслов към немското издание на романа на Аркадий и Борис Стругацки „Пикник край пътя“ (Picknick am Wegesrand: Frankfurt, Suhrkamp, 1981), стр. 189–215. Есето първоначално излиза като послеслов към полския превод на същия роман на Стругацки (Piknik na skraju drogi, Krakow, Wydawnictwo Literackie, 1977), стр. 265–288. За тази информация, както и за щедрата помощ при окончателната шлифовка на текста на Лем, сме много задължени на д-р Франц Ротенщайнер, който все пак не може да бъде държан отговорен за нашите грешки. Не по-малко благодарни сме и на Елизабет Квашневски за нейната помощ и търпение при корекциите на английския превод спрямо полския оригинал. — Робърт М. Филмъс. ↑

[2] Цитатите от повестта, както и терминологията, са взети от първото българско издание на „Пикник край пътя“ в превод на Милан Асадуров, включено в сборника „Неуговорени срещи“ (Пловдив, изд. „Хр. Г. Данов“, 1984). Само названието на град Хармънт (който в споменатия превод, който знае защо, е Мармънт) е оставено както е в руския оригинал. — Б.пр. ↑

[3] Нашето цялостно обяснение, което осигурява една нова интерпретация на загадката на Посещението в „Пикник край пътя“, за някои може да се стори отклонение, предизвикано от излишен педантизъм, още повече тук, в края на краищата, ние не анализираме реално събитие, а литературна измислица. Но истински научната фантазия се познава тъкмо по това, че описаните в книгата събития и рационалната им обрисовка могат да бъдат подложени на същата проверка за кохерентност, както и явленията от реалния, извънлитературния свят. Такава творба може да стартира с измислена, дори крайно фиктивна предпоставка. Това обаче оторизира само един начален поетичен лиценз, който губи валидност в рамките на самата история. Това означава, че разказвачът не може, в рамките на повествованието, да продължава да си помага чрез инвенции ad hoc на произволни неща или явления, споходили въображението му. Приказките могат да работят с такива ad hoc инвенции, защото те изобщо не са задължени да обясняват логически или емпирически чудесните събития, които описват. Една творба от научната фантастика, която си присвоява този приказен лиценз, напуска сферата на реалния свят и се озовава в позицията на приказка, в която всичко помислено или изречено мигновено става възможно и трябва безпрекословно да бъде прието от читателя за чиста монета. Накратко, макар че фактите в едно научно-фантастично произведение могат да бъдат фиктивни, начинът, по който науката в това произведение интерпретира тези факти, не може да бъде фиктивен. Научните теории се променят; това обаче, което остава непроменено, е методът на изследване, характерен за науката, и тъкмо той е тази методология, която диктува един определен канон за формиране на хипотези в научната фантастика. Съгласно казаното нашата полемика, като пример за това как трябва типично да процедира критиката на научната фантастика, може да се приложи *mutatis mutandis* към всяка творба, отговаряща на главните критерии на този жанр. ↑

[4] Ние представяме хипотезата за катастрофата в нейната най-проста, което обаче не означава най-вероятна, версия. Например един автоматично пилотиран космически кораб с контейнери би могъл да бъде изпратен без някакъв предварително определен адресант; той може да е оборудван със сензори, способни да разпознават планетите, които трябва да бъдат „дарени“, по силата на предварително определени параметри (такива като средна температура, състав на атмосферата, особено присъствието на свободен кислород и вода, орбита, благоприятна за екологично развитие и т.н.). Такъв автоматично пилотиран кораб би могъл да обхожда различни звезди с разузнавателна мисия. Тъй като обаче е физически невъзможно да се произведат технологически продукти, способни да оцелеят без повреди по време на пътешествие с неопределена продължителност (което може да трае и милиони земни години), такъв кораб би трябвало да бъде снабден с устройство, автоматично унищожаващо съдържанието на контейнерите след изтичане на неговия „срок на годност“. Възможно е този кораб да е навлязъл в Слънчевата система, когато срокът на годност на товара е бил към края си. И накрая, може би товарът не се е саморазрушил само защото системата за наблюдение на кораба е открила Земята и е разпръснала контейнерите с „частично развалено“ съдържание. Вероятността за повреда в отделните системи за наблюдение, управление и контрол е несигурна; може да бъде определена само статистическата вероятност на повредата — тоест единственото абсолютно сигурно нещо е, че вероятността за поява на дефекти в програмите и техните системи за изпълнение нараства с напредване на времето. Бих искал да подчертая следното — колкото по-сложно е едно устройство, толкова по-неизбежни са и повредите с течение на времето; това е универсален закон, независещ от това къде в космоса е произведена техниката или как. Следователно програмата за изучаване на пришълците — онова, което Стругацки наричат „ксенология“ — трябва да взема предвид статистико-вероятностния аспект на междуцивилизационния контакт като нещо решително важно за интерпретацията на такива посещения.

↑

[5] До каква степен авторите следват структурната схема на приказката в епилога си може да се види например от пасажа, в който се споменават „черни усукани висулки, приличащи на дебели лоени

свещи“. Това е всичко, останало от хората, убити от Златното кълбо — тоест всичко, останало от предшествениците на Редрик и Артър в търсенето на прокълнатото съкровище. В приказките подобни останки — костите на смелчаците, останали без късмет — обикновено се търкалят пред входа на пещерата на дракона, в подножието на стъклената планина и т.н. ↑

Превод от полски на немски: неизвестен

Превод от немски на английски: Елза Шледер, Робърт М.

Филмъс

Превод от английски на български: Тодор Стоянов, Иван Попов

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.